

CAPITOLUL I.

CONCEPTUL DE FILOSOFIE

1.1. CE ESTE FILOSOFIA?

A schița un concept prealabil al filosofiei înseamnă a încerca să răspundem la vechea și mereu noua întrebare: Ce este filosofia? Întrebarea aceasta pare simplă și lipsită de dificultăți. În realitate însă ea este una dintre cele mai complexe și dificile întrebări teoretice pe care ni le putem pune. Dificultatea constă nu numai și nu în primul rând în amploarea practic infinită a domeniului ei de referință; dificultatea este generată de împrejurarea că întrebarea „ce este filosofia?” are ea însăși un *caracter filosofic* este ea însăși o problemă filosofică. Drept urmare „ce este filosofia?” se lămurește de fapt nu numai în cadrul istoriei filosofiei, numai cu conceptele și mijloacele sale; ea (filosofia-însăși) își este, așa zicând, prima sa problemă¹.

Caracterul **filosofic** al întrebării „ce este filosofia?” face ca ea să nu poată primi un răspuns univoc și unanim acceptat. Răspunsul nu poate fi obținut printr-o investigație neutră, liberă de presupuziții teoretice, a filosofilor constituite. Dimpotrivă, el este condiționat, orientat de anumite opțiuni și angajări teoretice prealabile. Tot ceea ce se poate face este să se explicitizeze prin analiză aceste opțiuni și angajări și, eventual, să fie supuse criticii.

Astfel demersul nostru, departe înseamnă mai mult decât o simplă introducere în filosofie, deoarece abordează activitatea filosofică, însăși filosofarea din perspectiva unei analize metodice riguroase.

Ceea ce-l surprinde pe cercetătorul dornic să afle ce este filosofia este lipsa - în literatura de specialitate - unei definiții universal valabile a acestei discipline². Și aceasta, pentru că „nu putem zice astăzi că avem o filosofie, cum putem zice că avem o matematică, o fizică sau o chimie, ci trebuie să ne mulțumim să constatăm că avem atâtea filosofii deosebite câți cugetători s-au îndeletnicit, după

¹ Simmel, G., „*Hauptprobleme der Philosophie*”, Goschen sche Verlagshandlung, Leipzig, 1910, p. 8;

² Dumitriu, A., „*Philosophia mirabilis*”, Ed. Enciclopedică Română, București, 1974, p. 9;

vremuri, cu problemele generale ale naturii și ale vieții, dezlegându-le, fiecare firește, în felul său”.³

Leibniz nota, într-o scrisoare către Malebranche, că „dacă s-ar da definiții, discuțiile ar înceta repede”.⁴

Curios este însă că definiții pentru filosofie se găsesc din abundență, și cu toate acestea disputele asupra a ceea ce este exact această disciplină nu încetează. Din toate aceste considerații se poate trage concluzia că definițiile de până acum sunt parțiale, exprimând numai laturi (aspecte) ale filosofiei și nu corespund *toți et solo definito*, adică nu surprind nota caracteristică.

Condiția constitutivă a filosofiei este *pluralismul*. Câtă vreme va exista filosofie, ea nu va exista într-o singură elaborare, ci într-o multiplicitate de elaborări și configurații diferite. Drept urmare, filosofi diferiți, aparținând unor orientări de gândire diferite, vor avea concepții deosebite, uneori chiar opuse, despre ceea ce este (sau ceea ce ar trebui să fie) filosofia. Câteva sondaje în istoria filosofiei ne vor convinge despre acest lucru.

Pentru Aristotel, filosofia este „știința principiilor și cauzelor prime”⁵. El definește filosofia primă prin obiectul ei, care nu este altceva decât *Ființa ca Ființă*⁶. Pentru Kant, de pildă, filosofia este cercetarea, este, ca să folosim propriul său termen, *critica* facultăților de cunoaștere ale spiritului uman, cu scopul de a determina întinderea și limitele lor. Pentru Hegel și pentru contemporanii săi romanticii, ea este cunoașterea *rațională*, conceptuală a Absolutului. Pentru Feuerbach, filosofia este *fiziologie*, în sensul etimologic al termenului, adică teorie a rațiunii, și *antropologie*, adică teorie a omului. Exemplele pot fi desigur multiplicat, dar cele înfățișate aici

³ Negulescu, P.P., „*Scriseri inedite*”, III, Ed. Academiei, București, 1972, p. 323;

⁴ Leibniz, G.W., „*Scrisoarea către Malebranche*”, din 1 ian. 1700;

⁵ Aristotel, „*Metafizica*”, Ed. Iri; București, 1996, p. 16;

⁶ Filosofia însemna pentru grecii din antichitate, știință și totodată, înțelepciune, o contemplare a obiectelor cele mai înalte și o meditare susținută în privința lor. Științele comune determină cauzele cele mai apropiate, cele mai directe, în vreme ce filosofia, știința supremă și autentică înțelepciune, caută să pătrundă până la primele cauze și principii ale tuturor lucrurilor. Totuși, filosofia nu e o știință de un singur plan: ea poate fi filosofia în genere sau filosofia primă, adică metafizica, înțelepciunea ce tinde spre cunoștințele cele mai înalte, sau primele principii și spre cauzele cele mai generale.

sunt, credem, suficiente pentru a ne convinge de marea varietate a punctelor de vedere în problema care ne interesează. Aceeași diferențiere se constată, cum vom vedea în cele ce urmează, și în filosofia contemporană.

În filosofia timpului nostru, interogația care se poartă asupra filosofiei însăși a dobândit o pondere și o însemnătate deosebite. Fără îndoială, această interogație nu este o noutate absolută. Încă în dialogurile platoniciene întâlnim preocuparea pentru clarificarea adevăratei naturi a filosofiei, ca răspuns la critica, de pe poziții sofistice, a acesteia. Dimensiunea autoreflexivă a fost prezentă, într-o măsură sau alta, întotdeauna, în filosofie. Astăzi însă ea este explicit formulată și sistematic dezvoltată în cadrul a ceea ce s-a numit *metafilosofie*.

Metafilosofia poate fi privită ca acel tip de cercetare teoretică al cărei obiect este filosofia însăși. Mai exact, ea este un „ansamblu de cercetări sistematice asupra teoriilor filosofice considerate mai ales sub raportul celui mod al lor de a exista pe care îl conferă discursul în care s-au obiectivat”⁷. Survine aici o *dedublare internă a filosofiei*, în urma căreia se instituie o deosebire de planuri sau de niveluri: nivelul *filosofiei propriu-zise* care investighează temele ei ontologice, epistemologice, axiologice etc., pe de o parte, și nivelul supraordonat al *metafilosofiei*, care cercetează filosofia însăși, natura acesteia, specificul său, particularitățile limbajului filosofic, raporturile filosofiei cu alte forme de activitate spirituale ș.a.m.d., pe de altă parte.

Cele două niveluri ale filosofiei interacționează, se situează într-un raport de circularitate, opțiunile gânditorilor în planul filosofiei propriu-zise având efecte asupra concepției lor metafizice și invers, concepțiile lor metafizice repercutându-se asupra cercetărilor lor din planul filosofiei propriu-zise. În virtutea circularității menționate mai înainte între metafilosofie și filosofie, orientările filosofiei contemporane concep în mod diferit specificul filosofiei. Astfel, pentru filosofia analitică, cercetarea filosofică este analiză a limbajului - a limbajului științei, în varianta empirismului logic, a

⁷ Tonoiu, V., Metafilosofia ca dimensiune a unor variante ale criticismului, în Flonta, M. (coordonator), „*Epistemologia și analiza logică a limbajului științei*”, Ed. Politică, București, 1975, p. 270;

limbajului uzual, în varianta așa numitei „filosofii a limbajului comun”. Pentru Heidegger, întemeietorul filosofiei contemporane a existenței, filosofia așa cum e înțeleasă în principala sa scriere „Ființă și timp”⁸ este analitică existențială, adică cercetare a modurilor de a fi proprii existentului uman (Dasein). Pentru reprezentanții Școlii de la Frankfurt (de pildă pentru Marcuse) filosofia este teorie critică a societății modeme și a formelor de reificare și alienare umană ce îi sunt proprii.

Așadar, la întrebarea cu caracter metafizic „ce este filosofia?”, diferitele curente ale gândirii contemporane elaborează răspunsuri diferite. Se verifică astfel ceea ce am afirmat mai sus cu privire la dependența concepțiilor metafizice de orientările filosofice, de opțiunile și angajările teoretice prealabile ale gânditorilor.

Așa stând lucrurile, nu ne putem aștepta să găsim un răspuns definitiv și unanim acceptat la întrebarea noastră și să elaborăm un concept simplu și univoc al filosofiei. Într-un fel răspunsul va avansa cu fiecare nouă prelegere și ar fi mai ușor de formulat explicit la sfârșitul demersului nostru și nu la început. Neputându-ne totuși dispensa, din considerente didactice, de o prealabilă conturare (fie și ipotetică) a cadrului problematic și sistemului de referință în care se va înscrie excursul nostru teoretic, vom încerca să învingem progresiv dificultățile.

Pornim de la ideea că **filosofia este o activitate a conștiinței**, o rugăciune pe care omul o murmură toată viața. Nu întâmplător, K. Jaspers subliniază: „Atâta timp cât vor exista oameni, aceștia nu vor înceta niciodată să se cucerească pe ei înșiși”⁹.

Din această perspectivă, filosofia reprezintă un proces de contemplare a lumii, un demers speculativ și o formă de acțiune. Vizând scopurile ultime, fundamentale ale lumii, filosofia judecă realitatea în funcție de *postulatele gândirii*. În căutarea permanentă a universalului și a adevărului absolut, filosofia face din *SPIRIT* obiect și *subiect*. Privită ca haos, realitatea capătă coerență și sens prin gândirea filosofică. Posibilă doar atunci când conștiința se eliberează de o anumită apăsare a realității, filosofia este apreciată de Constantin

⁸ Heidegger, M., „*Ființă și timp*”, Ed. Jurnalul literar, 1994;

⁹ Jaspers, K., „*Texte filosofice*”, Ed. Politică, București, 1986;

Tsatsos ca un uriaș laborator în care se făurește libertatea¹⁰. Datorită filosofiei, noi surprindem întreaga realitate într-o rețea spirituală din care nu mai poate scăpa, o stăpânim prin gândire. Conștiința nu mai depinde atunci doar de realitate. Nu mai este deloc limitată de ea sau de oricare din elementele ei, de nimic temporar, schimbător, relativ, în existența sa. Conștiința nu mai e limitată decât de ea însăși. Legea sa este propria-i lege. Conștiința devine suverană, liberă. Filosofia eliberează gândirea; ea este o *libertate spirituală*. Numai cei care pot trăi fără să se supună dogmei, superstiției, numai cei care își asumă riscul de a nu trăi decât cu eul lor în loc să trăiască sub dependența impulsurilor cotidiene și a obiceiurilor vechi, numai cei care întrețin conștient în ei o dorință de eliberare spirituală, o nespusă cerință de libertate, numai aceștia pot să ajungă la filosofie. În acest sens, Nikolai Berdiaev subliniază: „Țelul suprem al filosofiei a fost întotdeauna cunoașterea libertății și cunoașterea prin libertate”¹¹.

Prin filosofie încercăm să înțelegem lumea în ansamblu, existența ei. De aceea, un prim caracter distinctiv al filosofiei este propensiunea ei către universalitate, tendința de a cuprinde totalitatea realului. În acest sens s-a spus adesea că filosofia este *Weltanschauung*, viziune sau concepție generală despre lume. Totuși, nu orice viziune globală a lumii este filosofie. Pentru a deveni filosofie, o astfel de viziune trebuie *ridicată la rang de concept*, trebuie elaborată și argumentată rațional și sistematic. Prin caracterul *sistematic* al filosofiei nu înțelegem că ea trebuie să ia neapărat formă de *sistem*, ci înțelegem coerența internă a ideilor, argumentarea, iar nu simpla lor enumerare, în condițiile în care ele pot rămâne fragmentare, sugerând totuși, totalitatea. Așadar, filosofia se orientează spre universal, dar universalul nu se formează decât în raport cu gândirea. El există numai pentru idei, care stabilesc universalul. Acesta nu există decât în lumina gândirii. Acest universal este universalul care generează ideile. Filosofia contemplă universalul, adică lumea, ca pe un tot, ca pe o unitate.

¹⁰ Tsatsos, C, „*Filosofia socială a vechilor greci*”, Ed. Univers, București, 1979, p. 12;

¹¹ Berdiaev, N., „*Sensul creației*”, cap. „*Filosofia ca act creator*”, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 43;

Lumea cunoașterii este de ordin spiritual, ideologic, axiologic. Aceasta înseamnă că filosofia observă lumea materială din punct de vedere al valorilor absolute, al gândirii, al spiritului... Filosofia este o **autocunoaștere**, o **autoconștiință**. A filosofa, acesta este adevăratul sens al dictonului: „Cunoaște-te pe tine însuși”¹². Aici, acest cuvânt atât de folosit capătă adevăratul său sens original; și noi înțelegem ce trebuie să fi însemnat el pentru aceia care l-au înscris ca primul principiu de viață spirituală pe frontonul templului aceluși zeu care simboliza, în modul cel mai pur, spiritul, templul lui Apollo de la Delfi.

Filosofia este, totuși confruntată cu o aporie aparent insolubilă: conștiința umană finită vrea să cunoască existența infinită. Întreprinderea filosofică nu este oare condamnată, din capul locului, la eșec? Nu este imposibilă filosofia însăși? Răspunsul la aceste întrebări și ieșirea din aporie este însăși dezvoltarea istorică a gândirii filosofice: infinitul nu poate fi „epuizat” decât printr-o cunoaștere infinită, care nu ne este accesibilă nouă, oamenilor, decât în forma unei progresiuni cognitive nesfârșite. Ieșirea din aporia finitului care vrea să se măsoare, cognitiv, cu infinitul este deci însăși istoria filosofiei.

Elaborarea unei concepții globale despre lume este un demers cognitiv, comparabil cu demersul științific, oricât de mari ar fi deosebirile între cunoașterea filosofică și cea științifică. Sub acest aspect, filosofia este ca și știința, *cunoaștere și explicare* a existenței. Dar ea nu este numai atât. Un alt caracter definitoriu al filosofiei este *valorizarea* existenței, adică raportarea acesteia la om și aprecierea ei potrivit intereselor și aspirațiilor omului. Filosofia elaborează viziunea globală a lumii nu din considerente pur cognitive, dintr-o simplă curiozitate intelectuală, deși curiozitatea și uimirea întrebătoare a omului au avut și continuă să aibă un rol important. Filosofia încearcă să construiască imaginea integratoare a lumii, pentru a determina locul și rostul omului în lume, statutul său de ființă creatoare de cultură, și a răspunde astfel marilor întrebări specifice filosofice cu privire la condiția umană.

¹² Roșca, D., D., „Știință și filosofie” în vol. „Ce este filosofia?”, Ed. Științifică, București, 1970, p.7-20;

Putem susține fără echivoc dubla natură a filosofiei: **cognitivă** și **valorizatoare, epistemică și atitudinală**.

Perspectiva axiologică conferă un statut distinct demersului cognitiv în filosofie. Componenta *cognitivă* și *valorizatoare*, înțelese în unitatea lor, trimit către ceea ce le integrează: meditația despre *raportul omului cu lumea*. Din această meditație, ca dintr-o rădăcină comună, provin cele două direcții majore ale demersului filosofic: **cunoașterea**, îndreptată către ansamblul existenței, și **aprecierea** formelor existenței în perspectiva umană.

Am putea interpreta că filosofia este, înainte de a deveni o îndeletnicire intelectuală specializată, o **atitudine spirituală**, un mod de a ne raporta la lume și la noi înșine. În acest sens, „filosofia e - remarcă pe drept cuvânt epistemologul elvețian Jean Piaget - o luare de poziție raționată față de totalitatea realului”, subliniind că termenul de **raționat** opune filosofia luărilor de poziție pur practice sau afective, ori credințele acceptate pur și simplu, fără o elaborare reflexivă¹³.

Imaginea pe care o oferă filosofia asupra lumii se constituie nu prin însumarea datelor științei, ci prin **interpretarea** lor, adică printr-o elaborare, printr-un efort teoretic special care conduce la formularea unor enunțuri ce au drept obiect infinitul, absolutul, universul ca un tot. Fără a face apel la o cunoaștere totalizatoare, fără a valorifica **ansamblul** cunoștințelor umane din perspectiva înțelegerii, prospectării și „modelării” condiției umane, filosofia nu și-ar putea îndeplini rostul său: de a răspunde la întrebările ce privesc raportul dintre om și cosmos, dintre om și om, dintre individ și societate, de a coordona și ierarhiza valorile (adevăr, bine, frumos, dreptate, libertate, etc.), de a conferi un anumit sens existenței umane. De altfel, cunoașterea totalizatoare nu este pentru filosofie decât un mijloc pentru a promova valori și a conferi un anumit **sens** existenței umane.

Problema sensului vieții omului este prin însăși natura ei o problemă esențială a filosofiei exprimând justificarea și finalitatea ei.

¹³ Piaget J., „Înțelepciunea și iluziile filosofiei”, Ed. Științifică, București, 1970, p. 70. În același spirit, Alain Boyer remarcă: „travaliul critic, antimitologic al filosofiei trece prin concept” (în „Critique” nr. 369, febr. 1978, p. 130, La philosophie malgré tout).